

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Jača represija, jači otpor

LGBT aktivizam i evropeizacija u Makedoniji

Miškovska Kajevska, A.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

Preko duge u Evropu

License

Article 25fa Dutch Copyright Act (<https://www.openaccess.nl/en/in-the-netherlands/you-share-we-take-care>)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Miškovska Kajevska, A. (2016). Jača represija, jači otpor: LGBT aktivizam i evropeizacija u Makedoniji. In B. Bilić (Ed.), *Preko duge u Evropu: LGBT aktivizam i evropeizacija na prostoru bivše Jugoslavije* (pp. 85-118). Centar za kvir studije.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Jača represija, jači otpor

LGBT aktivizam i evropeizacija u Makedoniji

Mishkovska Kajevska, A.

Published in:

Preko duge u Evropu: LGBT aktivizam i evropeizacija na prostoru bivše Jugoslavije

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Mishkovska Kajevska, A. (2016). Jača represija, jači otpor: LGBT aktivizam i evropeizacija u Makedoniji. In B. Bilić (Ed.), *Preko duge u Evropu: LGBT aktivizam i evropeizacija na prostoru bivše Jugoslavije* (pp. 85-118). Beograd: Centar za kvir studije.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

BOJAN BILIĆ (ur)

PREKO DUGE U EVROPU

LGBT aktivizam
i evropeizacija
na prostoru
bivše
Jugoslavije

Objavlivanje ove knjige omogućeno je stipendijom „Marija Kiri” (Marie Curie Fellowship) dodeljenom za projekat *(Post-)Yugoslav LGBT Activism: Between Nationalism and Europeanisation* (LGBTQYU)

IMPRESSUM

naslov originala:

Bojan Bilić (Ed)

LGBT Activism and Europeanisation in the Post-Yugoslav Space:

On the Rainbow Way to Europe

Palgrave Macmillan, London, 2016

prevod:

Slobodanka Glišić: Uvod, 3, 4, 6. poglavlje i zaključak

Ivana Mihaela Žimbek: 1. poglavlje

Sanja Kajinić: 2. poglavlje

Nikola Drobnjak: 5. poglavlje

Adelita Selmić: 7. poglavlje

lektura i korektura:

Bojan Bilić

dizajn korica i prelom:

Vladimir Opsenica

izdavač:

Centar za kvir studije, Beograd

štampa:

Alta Nova

tiraž:

300 primeraka

BOJAN BILIĆ
urednik

PREKO DUGE U EVROPU

LGBT aktivizam i evropeizacija
na prostoru bivše Jugoslavije

Beograd, 2016.

SADRŽAJ

BOJAN BILIĆ

UVOD: Evropeizacija, LGBT aktivizam i neheteronormativnost na prostoru bivše Jugoslavije 09

NICOLE BUTTERFIELD

Nevolje s profesionalizacijom: Seksualna politika i aktivizam u Hrvatskoj u kontekstu europskih integracija 29

SANJA KAJINIĆ

Prvi europski festival gej i lezbijskog filma bio je u Jugoslaviji: Razgrađivanje geotemporalnosti evropeizacije u Sloveniji 63

ANA MIŠKOVSKA KAJEVSKA

Jača represija, jači otpor: LGBT aktivizam i evropeizacija u Makedoniji 85

BOJAN BILIĆ

Evropa ♥ gejeve?
Evropeizacija i Parade ponosa u Srbiji 121

DANIJEL KALEZIĆ i ČARNA BRKOVIĆ

Kvirovanje kao evropeizacija, evropeizacija kao kvirovanje: Suprotstavljanje homofobiji u svakodnevnom životu u Crnoj Gori 157

PIRO REXHEPI

Od orijentalizma do homonacionalizma: Kvir politika, islamofobija i evropeizacija na Kosovu 181

ADELITA SELMIĆ

S one strane etnokratske države?
LGBT aktivizam u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini 207

BOJAN BILIĆ i PAUL STUBBS

ZAKLJUČAK: Izvan EUtopijskih obećanja i razočaranja 233

AUTORKE I AUTORI

253

INDEX

257

JAČA REPRESIJA, JAČI OTPOR:

LGBT AKTIVIZAM I EVROPEIZACIJA U MAKEDONIJI

Ovo poglavlje predstavlja prvi pokušaj da se dâ pregled razvoja LGBT aktivizma u Makedoniji. Iako analiza obuhvata period od 1991. do sredine 2015. godine, rasprava o makedonskom LGBT aktivizmu zapravo počinje od 2002, kad je osnovana prva LGBT organizacija. Za svrhe ovog teksta, u martu 2015. obavila sam polustrukturirane intervjuje sa osam makedonskih LGBT aktivistkinja/a i pregledala medijske priloge i organizacijska dokumenta. Zbog ograničenog vremena i prostora, gotovo nepostojećih ili teško dostupnih arhiva i nedostatka relevantnih sociološko-istorijskih istraživanja, ne mogu da ponudim iscrpan prikaz analiziranih LGBT nevladinih organizacija (NVO) i problema s kojima su se one suočavale u svom radu. Pošto mi je LGBT aktivizam blizak srcu, nadam se da će događaji i teme na koje sam se fokusirala, kao i oni kojih se samo dotičem, dati podsticaj detaljnijim istraživačkim poduhvatima.

Nedostatak hronološkog pregleda na koji bih mogla da se oslonim, podstakao me je da, koliko je moguće, događaje predstavim redom kojim su se dešavali. Nakon prikaza početnih godina, istražujem aktivnosti NVO vezane za antidiskriminacioni zakon. Zatim ispitujem širenje vidljivog LGBT aktivizma i s tim povezan porast nasilja protiv LGBT osoba, da bih se potom usredsredila na napore aktivista/kinja da se suprotstave homofobiji koju podupire država i spreče njenu – Ustavom sankcionisanu – reprodukciju. Na kraju se osvrćem na načine na koje se proteklih meseci¹ LGBT borba povezuje s antivladinim protestima u zemlji.

Počeci

Jedan jedini, ali veoma važan događaj obeležava početak javne LGBT istorije u Makedoniji 90-ih godina 20. veka: dekriminalizacija muške homoseksualnosti u julu 1996. godine. Novi Krivični zakonik zamenio je onaj koji je bio na snazi od juna 1977. godine, a primenjivan je i tokom prvih pet godina postojanja Makedonije kao nezavisne države. Muška homoseksualnost je dekriminalizovana prostim brisanjem člana u kojem je rečeno da će „osobe muškog pola koje počine neprirodni blud biti kažnjene zatvorom do godinu dana”.² Takva intervencija nije bila potrebna i u vezi sa ženskim homoseksualnim činovima, jer oni u tom Zakoniku nisu ni pominjani.

Međutim, ta pozitivna zakonska promena nije bila rezultat javnih debata niti uspostavljanja vlasti političkih stranaka s naprednim programima vezanim za (homo)seksualnost. Ona je „ćutke” uvedena kao deo obaveza koje je Makedonija morala da ispuni pošto je ratifikovala Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i pristupila Savetu Evrope u novembru 1995 (Helsinški komitet i Centar za čovekovi prava, 2002; Ž. Đ., 2005). Država nije organizovala nikakvu medijsku kampanju kako bi obavestila širu javnost o toj važnoj promeni, što pokazuje da brisanje ozloglašenog člana nije proisteklo iz liberalnije političke i/ili javne klime. U stvari, makedonska vlada nije „preduzela nikakve pozitivne korake u borbi protiv homofobije i diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji” (Helsinški komitet i Centar za čovekovi prava, 2002, str. 3).

Trebalo je da prođe još šest godina pre nego što je učinjen sledeći pomak u domenu prava LGBT osoba: u februaru 2002. godine osnovana je prva makedonska NVO koja je dovela u pitanje heteronormativnost (Centar za građanski i čovekovi prava, n.d.a.; N. Mladenović, intervju s autorkom, 14. mart 2015).³ U imenu te organizacije nije bilo termina „(homo)seksualnost” ili „LGBT”, a odluka da se oni izostave verovatno je, između ostalog, donesena zbog toga što je ta NVO osnovana u nesigurnom posleratnom kontekstu, to jest samo pola godine nakon osmomesječnog rata između makedonskih snaga bezbednosti i albanskih paramilitaraca. Iako nije skrivala da se bori za slobodu seksualnog izražavanja, organizacija je dobila prilično uopšteno ime – Centar za građanska i ljudska prava (CGČP). Već u prvom letku rečeno je da se CGČP bori „protiv svih oblika diskriminacije i nasilja” i zastupa slobodno izražavanje „seksualnog opredeljenja kao dela korpusa osnovnih ljudskih i građanskih prava” (Centar za građanski i čovekovi prava, n.d.a.). Ninoslav Mladenović, inicijator osnivanja CGČP, predložio

je ime po ugledu na Centar za građanska i ljudska prava Univerziteta Notre Dame u Sjedinjenim Američkim Državama, gde je nešto ranije stekao diplomu mastera. U svakom slučaju, tako širok naziv mogao je biti prihvaćen i u Makedoniji:

U Makedoniji tada ta tema još nije bila toliko otvorena, a mi smo želeli da budemo u potpunosti inkluzivni, da ne budemo previše getoizirani i ne odajemo utisak da zahtevamo posebna prava za gej zajednicu, nego da nam je cilj inkluzivno društvo... Ja sam protiv isključivanja (N. Mladenović, intervju s autorkom, 14. mart, 2015).

Ubrzo posle osnivanja, CGČP je sproveo anketu o prihvatanju homoseksualnosti u Makedoniji (Helsinški komitet i Centar za čovekovi prava, 2002; vidi i Jankovski, 2002). Istraživanje, prvo te vrste u zemlji, bilo je sprovedeno u saradnji sa makedonskim Helsinškim komitetom i Centrom za ljudska prava i rešavanje konflikata. Studija je otkrila izrazito homofobične stavove stanovništva. Tako se, na primer, 62,4% ispitanika/ca nije složilo s tvrdnjom da je homoseksualnost nešto što je normalno, 53,4% reklo je da se ne oseća ugodno u društvu homoseksualaca, a 65,1% izjavilo je da ne bi prihvatilo ni podržalo homoseksualnost svog deteta. Pored predstavljanja rezultata istraživanja, autori/ce su zatražili/e da se prava seksualnih manjina tretiraju kao ljudska prava i da se u školske programe uvede nastava o seksualnim i ljudskim pravima. Povrh toga, istakli/e su da su promovisanje tolerancije prema seksualnim manjinama i borba protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji deo zahteva koje će Makedonija morati da ispuni kao članica Saveta Evrope i zemlja koja teži da postane članica Evropske unije (Helsinški komitet i Centar za čovekovi prava, 2002).

Ideja „Evrope“ kao prostora gde se poštuju prava LGBT osoba naglašena je i u nazivu konferencije koju je u novembru 2003. godine CGČP organizovao u Skoplju: „Homoseksualnost u Republici Makedoniji – između predrasuda i evropeizacije: društveni položaj homoseksualaca i zakonodavstvo o homoseksualnosti“. Organizator je taj skup najavio kao „prvu nacionalnu konferenciju o pravima homoseksualaca u Makedoniji“ (Centar za građanski i čovekovi prava, 2004). Iako je eksplicitno pominjanje „homoseksualnosti“ bilo hrabar potez, pokazalo se da je naziv konferencije bio preambiciozan.

Izuzev nekoliko domaćih aktivistkinja/a i stručnjakinja/a, velika većina učesnica/ka došla je iz inostranstva i u svojim izlaganjima nije se osvrtna na situaciju u

Makedoniji. Prisutni/e su bili/e aktivisti/kinje iz postjugoslovenskog regiona (konferencija je iskorišćena i kao prilika za okupljanje nedugo pre toga osnovane SEE Q mreže),⁴ članovi/ice LGBT organizacija iz Albanije, Bugarske, Holandije, Nemačke, Rumunije i Švedske, predstavnici/e Amnesty Internationala, Međunarodne komisije za gej i lezbejska ljudska prava i skopskih kancelarija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi, kao i švedske Međunarodne agencije za razvoj i saradnju u Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (Centar za građanski i čovekovi prava, 2004). Uprkos malom broju domaćih učesnika/ca, konferencija je doprinela svesti o postojanju LGBT osoba u zemlji i problemima s kojima se one suočavaju. To je bilo moguće zahvaljujući neutralnom, pa i pozitivnom medijskom izveštavanju i prisustvu termina „homoseksualnost” u nazivu skupa (Centar za građanski i čovekovi prava, n.d.b.; *Dnevnik*, 2004; Jankovski, 2003c, 3. decembar; M. K., 2003; N. Mladenović, intervju s autorkom, 14. mart 2015).

Takvo medijsko izveštavanje pratilo je i prvu LGBT kampanju u Makedoniji – „Suoči se s različitošću: kampanja za promovisanje prava seksualnih manjina”. U leto 2003. godine CGČP je iznajmio bilborde u Skoplju i nekoliko drugih gradova u Makedoniji i na njima izložio postere na kojima su prikazani istopolni parovi u nežnom zagrljaju.⁵ Dominantna bela boja i sličnost jednog od fotografisanih muškaraca s uobičajenim predstavama Hrista davali su slici pomalo religijski ton. Na bilbordu su, pored punog imena kampanje, bili ispisani i ime i kontaktni podaci CGČP-a, kao i logotipi finansijera: američke ambasade u Makedoniji i Međunarodnog centra Olof Palme.

Ništa se naročito nije dogodilo sve dok Kerri Houston, konzervativna politička analitičarka iz Sjedinjenih Država, nije posetila Makedoniju. Nakon posete objavila je članak u kojem je oštro kritikovala ambasadora Lawrencea Butlera zato što koristi „dolare američkih poreskih obveznika za postavljanje bilborda koji propagiraju homoseksualnu agendu” i sugerisala da bilbordi imaju uvredljivu religijsku konotaciju za lokalno stanovništvo (Houston, 2004). Da bi potkrepila svoje tvrdnje, Houston je citirala makedonskog predsednika Borisa Trajkovskog: „Fondove američkih poreskih obveznika/ka ne treba koristiti za promociju alternativnih životnih stilova u mojoj zemlji... Imamo mnogo važnijih problema za koje bi se novac mogao upotrebiti” (Houston, 2004).

CGČP je u izjavi za medije optužio Trajkovskog da širi homofobiju, vređa homoseksualce i celu zemlju posmatra kao lični posed. Pored toga, u to vreme najuticajniji makedonski list *Dnevnik* otvoreno je pitao Trajkovskog kad će se

konačno suočiti s različitnošću i stvarnim životom homoseksualaca u Makedoniji. Međutim, mesec dana kasnije Trajkovski je poginuo u avionskoj nesreći i aktivisti/kinje više nisu mogli/e da vrše pritisak na njega i traže ispravku izjave. Bilbordi su ostali na svom mestu sve do kraja kampanje, ali je američka ambasada promenila stav prema javnom izlaganju svog logotipa. Mada je na bilbordima bila ispisana adresa CGČP-a, nikakva šteta nije naneta prostorijama te organizacije niti su njeni/e aktivisti/kinje bili/e izloženi/e pretnjama (D. J., 2003; *Dnevnik*, 2004; Jankovski, 2003a, 2003b, 5. avgust, 6. avgust; Jankovski, 2004; Kuka, 2003; Pocevska, 2003; *Utrinski vesnik*, 2004).

Iako su, zahvaljujući delovanju CGČP-a, pitanja vezana za LGBT populaciju postala vidljivija, neke/i (buduće/i) aktivistkinje/i mislile/i su da se ta organizacija ne bori dovoljno odlučno protiv heteronormativnosti i za prava LGBT osoba. Zbog tog nezadovoljstva, u septembru 2004. godine osnovana je Makedonska asocijacija za slobodnu seksualnu orijentaciju (MASSO). Međutim, MASSO nije bio druga, nego treća makedonska NVO koja je delovala na tom polju. Druga po redu bila je organizacija Jednakost za gejeve i lezbejke (EGAL),⁶ koja je osnovana u novembru 2003, ali je zvanično registrovana tek u februaru 2004. godine. Uprkos svom imenu, ona je od početka najveću pažnju posvećivala pitanjima seksualnog zdravlja gej muškaraca i muškaraca koji imaju seksualne odnose s muškarcima, a to radi i danas. Aktivnosti EGAL-a obuhvataju direktnu distribuciju sredstava za bezbedan seks i informacija ciljnim grupama, kao i saradnju s raznim državnim institucijama zaduženim za javno zdravlje. Pošto im je cilj da dopru do slabo vidljive i ranjive populacije, aktivisti EGAL-a izbegavaju javne nastupe. Takođe se stiče utisak da prednost daju implicitnijem akcionom planu za poboljšanje položaja LGBT osoba. Zoran Jordanov, programski koordinator EGAL-a, kaže:

Ako želim da te senzibilizujem za LGBT, neću da ti guram prst u oko i vičem „LGBT! LGBT!“, nego ću te prvo suptilno i sa strane educirati šta je seksualnost, da postoje različiti seksualni identiteti i da je pravo na izbor seksualnog identiteta osnovno ljudsko pravo. Neću ti govoriti da je dobro biti gej. To nije ispravno (intervju s autorkom, 12. mart 2015).

Otuda bi se moglo reći da je situacija pomalo paradoksalna: iako je imao, i još ima, najeksplicitnije ime od svih LGBT organizacija u zemlji, EGAL nikada nije bio naročito vidljiv u javnosti niti je ikad težio tome. Čini se da je MASSO osnovan više kao reakcija na CGČP nego na EGAL. Tačnije rečeno, čini se da su aktivisti/kinje (u

nastajanju) koji/e su želeli/e eksplicitnije zastupanje LGBT osoba i njihovo prisustvo u javnom prostoru smatrali/e da je delovanje EGAL-a suviše različito i udaljeno od njihovog da bi se moglo posmatrati kao konkurencija u borbi za legitimnost i resurse. To se nije promenilo čak ni kad je EGAL zamenio CGČP na mestu organizatora Duge – polujavnog festivala LGBT filmova⁷ u Skoplju (Čilimanov, 2005; Dimitrov i Koložova, 2012 [2010]; MIA, 2015).

Kočo Andonovski, nekadašnja ključna osoba u MASSO, ovako je objasnio glavnu razliku između MASSO i CGČP-a:

Njihova [CGČP] strategija bila je... „mi nismo gej, ali radimo u korist gej ljudi“. MASSO se s tim nije slagao. Prvi [cilj] MASSO, u svim strateškim dokumentima, bio je vidljivost... Ako nisi vidljiv, ne postojiš. Ako ne postojiš, nemaš prava (intervju s autorkom, 9. mart 2015).

Već u prvoj godini postojanja MASSO je privukao veliku pažnju medija i javnosti. Za to je najviše zaslužan Andonovski koji se autao u aprilu 2005, što je bilo prvo takvo otkrivanje neheteroseksualne orijentacije u Makedoniji. U prethodno snimljenom razgovoru s domaćinom popularne nedeljne debatne emisije na A1, tada najveće privatne TV stanice u Makedoniji, Andonovski je izjavio da je gej i govorio o tome kako izgleda njegov život kao gej osobe. Razgovor, koji je bio intenzivno najavljivan tokom prethodne nedelje, imao je veliku gledanost, a zatim je, kao i druge emisije te TV stanice, bio dostupan na njenom veb sajtu.

Strahujući od nasilnih reakcija, naročito posle učešća na panel-diskusiji o homoseksualnosti koja je sledeće nedelje emitovana uživo, Andonovski je smislio plan kako da preživi. Između ostalog, predvideo je da mu prijatelji/ce donose hranu kući ako bude suviše opasno da sâm izlazi. Na sreću i na njegovo veliko iznenađenje, kako mi je rekao, pokazalo se da te mere nisu bile neophodne. Mnogi/e su mu se divili/e što je imao hrabrosti da učini tako rizičan korak i zagazi na nepoznatu teritoriju, a njegovo mirno i ljubazno opisivanje vlastitog života ohrabrilo je mnoge gej muškarce i podstaklo razumevanje među strejt osobama. Ipak, neki drugi gej muškarci nisu bili zadovoljni njegovim postupkom. Osetili su se izdanim i optužili su ga da su zbog takvog skretanja pažnje na homoseksualnost i kruzring mesta postali vidljivi, što ih dovodi u opasnost (Andonovski, 2015; Dimeska, 2014).

Nešto ranije istog dana kad je televizija emitovala autanje Andonovskog, MASSO i makedonski Helsinški komitet održali su konferenciju za medije i predstavili

rezultate svoje ankete koja je trebalo da utvrdi brojnost LGBT populacije u Makedoniji (Helsinški komitet i Makedonska asocijacija, 2005; K. Andonovski, intervju s autorkom, 9. mart 2015; Lj. B., 2005). Najviše pažnje privukao je podatak da je 9,6% ispitanika/ca izjavilo da ima redovne seksualne odnose s osobama istog pola. Autori/ce studije uopštili su taj nalaz na celu makedonsku populaciju i došli do broja od 200000 ljudi (ili 144000 odraslih) koji imaju homoseksualne odnose. To istraživanje je kasnije s pravom kritikovano zbog neadekvatnosti metodološkog postupka za pravljenje takve ekstrapolacije (Vrangalova, 2006), ali je objavljivanje tog broja u tom trenutku, zajedno s televizijskim predstavljanjem gej muškarca, znatno povećalo svest javnosti o postojanju neheteroseksualnih osoba u zemlji. U stvari, kao što je Andonovski objasnio, odlučeno je da se oba događaja dese istog dana kako bi se poslala snažna poruka da homoseksualnost nije nešto što je uvezeno sa Zapada – kao što su kritičari/ke obično tvrdili/e – nego da u Makedoniji ima LGBT osoba koje zaslužuju da se njihova ljudska prava priznaju i poštuju.

Istraživački izveštaj je ukazao na važnost donošenja antidiskriminacionog zakona koji bi uključio i diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji. Slično izveštaju o prihvatanju homoseksualnosti (Helsinški komitet i Centar za čovekovi prava, 2002), autori/ce ovog izveštaja (Helsinški komitet i Makedonska asocijacija, 2005) podsetili/e su javnost da je takva zakonska promena potrebna i zbog težnje Makedonije da se pridruži EU. To podsećanje učinjeno je u pravi čas jer je u martu 2005. godine, samo mesec dana pre objavljivanja izveštaja, Makedonija zvanično podnela molbu za prijem u EU:

Kao država koja otvoreno deklariše svoju orijentaciju ka Evropskoj uniji i deklariše prihvatanje standarda izgrađenih u okviru te strukture, Republika Makedonija treba da se u najskorije vreme suoči... sa uvođenjem promena kako bi se uskladila s ovim standardima (Helsinški komitet i Makedonska asocijacija, 2005, str. 5).

Zakonodavne aktivnosti

Makedonski zakonodavni organi godinama su se ponašali „zbunjeno“ (Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014, str. 8) i kontradiktorno kad je reč o pravnom tretmanu seksualne orijentacije. Nakon dekriminalizovanja homoseksualnosti 1996. godine, sledeća relevantna zakonska promena odnosila se na Zakon o služenju u Armiji

Republike Makedonije iz jula 2002. godine. U maju 2004. godine CGČP je poslao zahtev Ustavnom sudu Makedonije da izbriše član kojim je homoseksualnost proglašena povredom vojne discipline. CGČP je protestovao protiv svrstavanja homoseksualnosti u isti rang sa seksualnim zlostavljanjem i istakao da ta odredba može da dovede do diskriminacije prilikom zapošljavanja, pa stoga nije u skladu s zakonodavstvom EU o jednakim mogućnostima.

Sud je odlučio da ne postupa po tom zahtevu i svoju odluku je obrazložio tvrdnjom da je disciplinovanje homoseksualnosti, u gotovo isključivo muškom i hijerarhijski uređenom okruženju, važno radi sprečavanja zloupotrebe moći. U odgovoru na tu odluku, CGČP i MASSO najavili su da će podneti žalbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu. Nije poznato da li su ta najava i mogući diplomatski pritisak uticali na zakonodavke/ce, ali su promene koje su u decembru 2005. godine unete u zakon uključivale i brisanje pomenute diskriminacione odredbe (Centar za građanski i čovekovi prava, n.d.b.; D. J., 2005; Mančevska, 2004; N. S., 2005; Služben vesnik, 62/2002, 112/2005; Ustaven sud, 2004).

Pored Krivičnog zakonika i Zakona o služenju u Armiji iz kojih su izbrisane diskriminacione odredbe, još osam zakona je poboljšano eksplicitnim iskazom da seksualna orijentacija ne sme biti osnova za diskriminaciju. Ti zakoni su (po hronološkom redu) sledeći: Zakon o radnim odnosima,⁸ Zakon o osnivanju Nacionalne agencije za evropske obrazovne programe i mobilnost, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o porodici,⁹ Zakon o zaštiti prava pacijenata, Zakon o javnom zdravlju, Etički kodeks za javne službenike i Zakon o audio i audiovizuelnim medijskim uslugama.

Ako imamo na umu homofobične iskaze i praksu etničke makedonske stranke VMRO-DPMNE (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska partija za makedonsko nacionalno jedinstvo), koja je od 2006. godine glavna partija na vlasti,¹⁰ na prvi pogled se može učiniti paradoksalnim što je tokom njene vladavine doneseno čak sedam takvih zakona, za razliku od prethodnog perioda, kad je donesen samo jedan (u 2005. godini) iako je na vlasti bila partija SDSM (Socijaldemokratski savez Makedonije) koja nije širila homofobiju. Ta protivrečnost može se objasniti intenzivnijim zahtevima da Makedonija usaglasi svoje zakonodavstvo nakon što je u decembru 2005. godine dobila status kandidata za priključenje EU.

Nova situacija uticala je i na povećanje broja zakona koje je trebalo izmeniti ili pripremiti i na njihov sadržaj. VMRO-DPMNE je, kao odgovor na zahteve EU i

iz potrebe da pomiri svoje deklarativne aspiracije ka EU s vlastitom političkom ideologijom, odlučila, čini se, da dopusti da se u neke (manje bitne) zakone uključi seksualna orijentacija, ali je istovremeno nastojala da nametne heteronormativnost putem, između ostalog, manjkavog antidiskriminacionog zakona i ustavnih promena (up. Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014). Zbog odsustva iskrene želje za državom sa progresivnom agendom iz oblasti ljudskih prava i sloboda građanki/a, LGBT aktivistkinje/i se u svom radu oslanjaju na pritiske EU. Upitan o važnosti procesa pridruživanja EU za zastupanje prava LGBT osoba u Makedoniji, Kočo Andonovski je odgovorio:

*Taj proces je ključan... Da tog procesa nema, mislim da ovde ne bi bilo političke volje da se **bilo šta** uradi. Vidimo koliko je strašno i kad se [samo] deklarativno ide ka EU, a kako bi tek bilo da se [vlasti] ne moraju... ponašati tako. Koliko bi surove postale i na šta bi ličilo naše društvo? (intervju s autorkom, 9. mart 2015, naglasak u originalu).*

Ipak, aktivistkinje/i ne veličaju tu dinamiku. Ostaju kritički raspoložene/i prema EU – na primer, prema njenoj politici vezanoj za imigraciju i ekonomski razvoj – a svesne/i su i negativnih aspekata nametanja uredbi izvana, nasuprot stvaranju i primeni naprednog zakonodavstva i procedura od strane domaćih političkih činioca/teljki. Bekim Asani je imao naročito čvrst stav o tom pitanju:

Mislim da ne treba da dobijemo prava samo zbog EU. Možemo da ih dobijemo na papiru, ali da li će i zaista biti poštovana? Ne želim da dobijem prava zbog EU. Želim da mi moja država, kojoj plaćam porez, čiji vazduh udišem i čije papire imam, gde sam rođen, obezbedi ta osnovna [prava] (intervju s autorkom, 24. mart 2015).

Na značaj zakona koji će se baviti diskriminacijom zasnovanom na seksualnoj orijentaciji ukazivale su, u saradnji s makedonskim Helsinškim komitetom, i dve najstarije LGBT organizacije u Makedoniji – CGČP i MASSO. Krajem 2007. godine makedonska vlada konačno je najavila da će Ministarstvo rada i socijalne politike, zajedno s predstavnicama/ima NVO, početi da radi na zakonu protiv diskriminacije. U tom cilju, u martu 2008. godine osnovan je savez „Makedonija bez diskriminacije“, koji je okupio razne NVO posvećene ljudskim pravima i humanitarnom radu. MASSO je bio deo saveza, ali ne i CGČP – verovatno zato što je u međuvremenu ta organizacija postala prilično neaktivna. Kad je u drugoj polovini 2008. godine

MASSO prestao da postoji, njegove/i predstavnice/i u savezu nastavile/i su da rade kao predstavnice/i drugih organizacija u kojima su se angažovale/i: Centar za ljudska prava i rešavanje konflikata i Projekt zdravih opcija Skoplje.

U konačnoj verziji nacрта zakona koju je „Makedonija bez diskriminacije” podnela Ministarstvu rada i socijalne politike seksualna orijentacija je bila navedena kao jedna od zabranjenih osnova diskriminacije. Ipak, mada se nijedan/na vladin/a zvaničnik/ca nije usprotivio/la uključivanju seksualne orijentacije u dati kontekst, taj termin je izostavljen iz verzije koju je u januaru 2010. godine vlada podnela skupštini (*BBC Macedonian*, 2010; Centar za istraživanje i Centar za ekonomski razvoj, 2012; Koalicija, 2011; Makedonska asocijacija, 2008; Makedonski centar, 2009; MIA, 2009).

U nedeljama pre nego što je u aprilu 2010. godine usvojen Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije vođene su žestoke debate u skupštini i medijima. Dželal Bajrami, ministar rada i socijalne politike, izneo je kontradiktorna opravdanja za brisanje termina „seksualna orijentacija”. Tvrdio je i da je diskriminacija na toj osnovi podvedena pod opštu kategoriju „svih drugih osnova za diskriminaciju” i da uključivanje seksualne orijentacije „nije u skladu s Ustavom i zakonima Republike Makedonije” (*BBC Macedonian*, 2010). Međutim, ova druga tvrdnja lažno je predstavljala stvarnost, jer je u tom trenutku bilo već doneto pet zakona (šesti je usvojen samo dve nedelje kasnije) u kojima se eksplicitno pominjala seksualna orijentacija.

Dvoličnost VMRO-DPMNE i njenog koalicionog albanskog partnera DUI (Demokratska unija za integraciju) bila je vidljiva kako u neistinitim tvrdnjama tih partija da je zakon usklađen s evropskim standardima i da nikog ne isključuje, tako i u otvoreno homofobičnim i obmanjivim izjavama da je homoseksualnost bolest i da su pokušaji da se seksualna orijentacija unese u zakon samo prikriiven način za postizanje štetnog ozakonjenja ne samo istopolnih brakova i usvajanja dece od strane istopolnih parova nego i incesta, pedofilije, poligamije i zoofilije.

Da bi sprečili/e donošenje zakona koji bi, umesto da doprinese vidljivosti i zaštiti krajnje diskriminisane populacije, samo potvrdio njenu nevidljivost i marginalizovani položaj, neki/e aktivisti/kinje za (LGBT) ljudska prava potegli/e su svoje međunarodne veze i zatražili/e da se izvrši pritisak na makedonske zakonodavne organe. Evropski/e parlamentarci/ke, organizacije za ljudska prava i Delegacija EU u Makedoniji istakli su potrebu da se zaštiti LGBT populacija i donese zakon

koji bi bio saglasan pravnim tekovinama EU – a čije usvajanje je neophodno da bi zemlja postala članica EU – kao i konvencijama i deklaracijama koje je Makedonija ratifikovala. Uprkos svim tim naporima, vlada nije popustila. U znak protesta, poslanice/i opozicione SDSM napustile/i su skupštinu pre glasanja, ali ni to nije sprečilo usvajanje zakona (Čomovski, 2010; Dimitrov i Kolozova, 2012 [2010]; European Commission, 2014; Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014; Human Rights Watch, 2010; Koalicija, 2011; Lambevski, 2011; Milevska, 2010; Stojančevska, 2010).

Irena Cvetković, izvršna direktorka Koalicije „Seksualna i zdravstvena prava marginalizovanih zajednica“ (vidi dalje), rekla je da je ta epizoda prvi put otkrila „krajnje homofobično lice vladajuće partije“ (intervju s autorkom, 12. mart 2015), ali i nedostatak solidarnosti u „Makedoniji bez diskriminacije“. Neke/i njegove/i članice/ovi, među njima i one/i iz interesnih grupa koje su bile diskriminisane po osnovama spomenutim u nacrtu zakonu, nisu smatrale/i da treba da insistiraju na uključivanju seksualne orijentacije:

Kad je Ministarstvo predložilo nacrt [zakona] u kojem je izbrisana „seksualna orijentacija“, neki članovi radne grupe pobunili su se i zatražili da radna grupa izda javno saopštenje: „Izražavamo solidarnost s ovom grupom [LGBT osobama] i ne prihvatamo zakon u tom obliku.“ To se nije desilo i mi smo shvatili da je [LGBT] zajednica prepuštena sama sebi. Da su njeni jedini glasnogovornici predstavnici organizacija koje rade s ovim marginalizovanim zajednicama... Saradnja i solidarnost između logičnih partnera [iz NVO] bila je tada na vrlo niskom nivou (I. Cvetković, intervju s autorkom, 12. mart 2015).

Gorko iskustvo nedostatka solidarnosti u ključnom trenutku – nakon čega su Projekat zdravih opcija Skoplje i Centar za ljudska prava i rešavanje konflikata napustili „Makedoniju bez diskriminacije“ (I. Cvetković, e-mail komunikacija, 27. jul 2015) – ipak je imalo jedan pozitivan ishod: naime, motivisalo je aktiviste/kinje dotad neformalne Koalicije za zaštitu i promociju seksualnih i zdravstvenih prava marginalizovanih zajednica da ozvaniče status te organizacije i tako povećaju vidljivost, legitimnost i uticaj njenog rada. Početkom 2011. godine organizacija je registrovana pod nazivom Koalicija „Seksualna i zdravstvena prava marginalizovanih zajednica“.¹¹ Nastavila je da zastupa ljudska prava i prati položaj (uključujući i diskriminaciju) istih zajednica kojima se bavila od osnivanja u junu

2007. godine: muškarci koji imaju seksualne odnose s muškarcima, LGBT osobe, seksualne/i radnice/i, osobe koje koriste droge, osobe koje žive s HIV-om i žene.

Širenje LGBT aktivizma i nasilja protiv LGBT osoba

Pošto je CGČP postao neaktivan, a MASSO prestao da postoji, Koalicija i makedonski Helsinški komitet bili su sve do maja 2012. godine jedine vidljive NVO koje su se eksplicitno bavile pravima LGBT osoba. U to vreme, pored njih i EGAL-a, postojala je još jedna registrovana LGBT organizacija. Ženska alijansa¹² se, međutim, nije isticala jer je prioritet davala aktivnostima vezanim za samopomoć unutar zajednice i nije imala ambicije da dopre do šire javnosti. Po rečima njene predsednice Gordane Trpčevske,

Ženska alijansa radi na ohrabivanju zajednice i izlasku iz ormara. Između četiri zida možemo imati radionice i sve drugo, ali živimo u spoljnom svetu. Moramo se ohrabriti i pokazati svuda. To ne mora biti televizija... Moramo to raditi na koncertima, izložbama, pozorišnim predstavama (intervju s autorkom, 16. mart 2015).

Iako usredsređena na prava lezbejki i drugih neheteroseksualnih žena, Ženska alijansa ostvarila je i nekoliko širih projekata poput kampanje protiv homofobije u sportu i onlajn kvir časopisa *Sakam.info*¹³ koji postoji i danas i objavljuje vesti iz Makedonije i sveta. Dakle, mada je osnovana još u oktobru 2007. godine, u vreme kad je MASSO počeo da se raspada (njene su inicijatorke radile u MASSO), Ženska alijansa nije se uključila, kao što nije ni EGAL, u aktivnosti vezane za antidiskriminacioni zakon. U stvari, češće se uzdržavala od saradnje nego što je saradivala s drugim makedonskim LGBT organizacijama (Arsovska i Trpčevska, 2008).

U maju 2012. godine osnovana je organizacija LGBT United¹⁴ koja je unela izvesnu svežinu u LGBT pejzaž na internetu: sa zastavom duginih boja u rukama (mada pokrivenih lica), njeni/e članovi/ice redovno su se fotografisali/e na centralnim gradskim mestima. Ipak, nekoliko drugih obeležja upadljivo izdvajaju tu NVO od drugih LGBT organizacija u Makedoniji. LGBT United nema sedište u glavnom gradu Skoplju, nego u Tetovu (grad koji ima većinsko albansko stanovništvo i smatra se „glavnim gradom” te etničke zajednice u Makedoniji), saopštenja za medije i na

društvenim mrežama objavljuje kako na albanskom tako i na makedonskom, a na čelu organizacije je etnički Albanac.

LGBT United se zalaže za LGBT prava i njihov tretman kao ljudskih prava, a radi i na osnaživanju LGBT osoba i – u saradnji s EGAL-om – na poboljšanju njihovog seksualnog zdravlja. S obzirom na (fizičku) odvojenost etničkih zajednica, LGBT United ima mnogo bolji pristup neheteroseksualnim Albancima/kama nego druge LGBT NVO. Iako je izmeštenost iz glavnog grada važna zbog potencijala koji nosi decentralizacija i osnaživanja još drastičnije marginalizovanih zajednica, delovanje u Tetovu, manjem i konzervativnijem okruženju od Skoplja, podrazumeva znatnu razliku u nivou izloženosti koji aktivisti/kinje mogu da priušte. Čelnik te organizacije Bekim Asani ističe:

Rizik je ovde [u Tetovu] znatno veći, [kao i] stres. U Skoplju možeš biti aktivista u centru, a živeti u nekom drugom kraju grada. Ovde ne možeš. Ovde svako poznaje svakog... Ovde se čovek drukčije kreće. Kad god sam u Skoplju, osećam se slobodnije (intervju s autorkom, 24. mart 2015).

U 2012. godini osnovana je još jedna LGBT organizacija: LGBTI program makedonskog Helsinškog komiteta unapređen je u podružnicu pod imenom LGBTI Centar za podršku,¹⁵ a vodi ga bivši čelnik MASSO Andonovski. Centar je zamišljen kao organizacija koja zastupa prava LGBTI osoba, daje im psihološke i pravne savete, razvija njihove sposobnosti za samoorganizaciju i pomaže drugim NVO koje se bave ljudskim pravima. Prilikom otvaranja Centra u oktobru 2012. godine, holandska ambasadorica u Makedoniji, iz pozicije donatorke Centra, poslala je poruku makedonskim vlastima naglasivši da demokratska društva moraju sprečiti diskriminaciju neheteroseksualnih osoba i obezbediti poštovanje ljudskih prava svih ljudi. Uprkos svečanoj i obećavajućoj atmosferi koja je vladala tokom večeri, te iste noći napadnute su prostorije Centra. Napad je „inaugurisao” niz od deset dodatnih slučajeva nasilja protiv LGBT osoba, od kojih su samo dva postala predmet istrage državnih organa¹⁶ (Amnesty International, 2013, 2014; Helsinški komitet, 2013; Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014; Nacionalna mreža, 2015b, 28. april; Schuurman, 2012).

Porast nasilja protiv LGBT osoba nije bio slučajan. On je bio negativna posledica sve većeg broja LGBT organizacija, njihove veće vidljivosti i brojnijih (bar delimično) LGBT aktivnosti u glavnom gradu. U 2013. godini pojavile su se dve nove inicijative.

Subverzivni front¹⁷ osnovala/i su u junu te godine aktivistkinje/i koje/i su napustile/i LGBT United zbog unutrašnjih neslaganja – izgleda nemotivisanih etničkim razlozima – oko operativnih stvari. Pored zastupanja i pružanja psihološke pomoći LGBT osobama, cilj Subverzivnog fronta je razvoj kritičkih istraživanja i obrazovnih aktivnosti vezanih za rod i seksualnost. Još nezvanična LezFem,¹⁸ čija je prva akcija bila 8. marta 2013, otpočela je svoj rad kao grupa za podršku u okviru LGBTI Centra. Posvećena je (lezbejskim) ženama i pored podrške i zastupanja, nastoji da poveća svest u LGBT (aktivističkoj) zajednici i širem društvu o ženskim pravima, feminizmu i životu i pravima neheteroseksualnih žena (Antevski, 2013).

Što se tiče porasta aktivnosti, počev od 2009. godine, svakog novembra se održava Marš tolerancije. On je zajednički poduhvat raznih NVO za ljudska prava i, mada nije strogo LGBT manifestacija, na njemu se redovno nose zastave duginih boja i poruke koje se tiču prava LGBT osoba i njihove diskriminacije. Pored toga, u februaru i septembru 2012. godine Koalicija je ugostila dve međunarodne putujuće izložbe: na jednoj su prikazane priče neheteroseksualnih osoba, a na drugoj nacistički teror protiv homoseksualaca. Obe izložbe, a naročito prva, privukle su veliki broj posetiljki/laca. Zatim, od 2013. godine održava se i Nedelja ponosa. Prvu takvu nedelju punu rasprava i kulturnih događaja vezanih za LGBT populaciju – koja ne uključuje Paradu ponosa – organizovali su Koalicija i LGBT United, a kasnije dve Nacionalna mreža protiv homofobije i transfobije, osnovana u periodu između decembra 2013. i januara 2014. godine.

Nacionalna mreža okuplja sve LGBT NVO u Makedoniji (izuzev Ženske alijanse), pojedinačne LGBT aktivistkinje/e i podržavateljke/e. Njen cilj je jačanje otpora eskalaciji homofobije i transfobije u javnom prostoru. Antonio Mihajlov, predsednik Subverzivnog fronta, smatra da je stvaranje takvog zajedničkog entiteta ne samo politički ispravan potez nego da ima i praktičniju dimenziju:

Danas postoji... [nekoliko LGBTI] organizacija koje imaju [različite] jake strane... Te organizacije imaju jednak pristup fondovima koji podržavaju LGBTI. E sad, kad donator vidi da ima... [više] organizacija koje rade na području gde LGBTI zajednica nije tako velika i gde svest o LGBTI aktivizmu nije tako visoka ni među širom populacijom ni među građanskim aktivistima, postavlja se pitanje kome dati novac i od koga očekivati rezultate te podrške? (intervju s autorkom, 11. mart 2015).

Prvi veliki događaj u organizaciji Mreže bila je kampanja protiv homofobije i transfobije koja se odvijala od januara do maja 2014. godine. Tokom te kampanje,

u kojoj se Ženska alijansa jedini put pridružila Mreži, isticane su fotografije poznatih makedonskih ličnosti s natpisom „RECI NE homofobiji i transfobiji“. Fotografije su postavljane na bilborde u Skoplju, na plakate i letke koji su deljeni i izvan Skoplja, kao i na društvene mreže i veb sajtove naklonjene LGBT populaciji (A1on, 2004; BBC Macedonian, 2009; Bogoeva, 2012; Fokus, 2015; Koalicija, 2012a, 29. avgust; Koalicija 2013, 2015a; Mihajlov, 2014; Radio MOF, 2014; Stojančov, 2014).

Posle kampanje iz 2003. godine (u organizaciji CGČP-a), kampanja „RECI NE“ bila je prva u kojoj su isticane poruke podrške LGBT osobama u kombinaciji s fotografijama ljudi (u kampanji Koalicije i LGBT Uniteda u proleće 2013. izlagane su samo pro-LGBT poruke). Za razliku od osoba na posterima CGČP-a, koje nisu bile deo domaćeg stanovništva, lica na fotografijama Mreže bila su ne samo građanke/i Makedonije već i poznate ličnosti koje su, štaviše, revnosno učestvovalе u kampanji.

Razlika između 2003. i 2014. godine pokazuje da je u Makedoniji postignut izvestan napredak kad je reč o LGBT pitanjima. S obzirom na činjenicu da su na početku ovog veka takva pitanja bila gotovo potpuno prečutkivana i nevidljiva i da se o njima skoro ništa nije znalo, malo je verovatno da je tada bilo moguće organizovati kampanju kakva je bila ova iz 2014. godine. Istovremeno, važno je imati na umu da je napredak samo delimičan. Poruke iz kampanje u 2013. godini bile su mnogo eksplicitnije od onih iz 2003. i 2014. godine. Na primer: „Gej. Lezbejke. Bi. Trans. Kvir“, „Lako je mrzeti. Hrabro je voleti“ i „Volim te. I ja tebe volim. Laku noć, Kate. Laku noć, Bojana.“ Za razliku od tih bilborda – istaknutih u Bitolju, Skoplju i Tetovu – koji nisu „preživeli“ ni 24 časa, bilbordi iz druge dve kampanje ostali su netaknuti.

Aktivistički odgovor na državnu podršku homofobiji

Vidljivost LGBT aktivizma nije bila jedini razlog porasta nasilja protiv LGBT osoba od 2012. godine. Do toga je došlo i zbog pojačane homofobične kampanje koju su vodili vladajuća VMRO-DPMNE i mediji pod njenom kontrolom (dakle skoro sve novine i elektronski mediji u zemlji). To se, na primer, vidi iz izjava davanih za vreme pripreme antidiskriminacionog zakona. Tu spadaju i žestoko protivljenje sklapanju istopolnih brakova i mogućnosti da istopolni parovi usvajaju decu (oktobar 2012), izjava ministra zdravstva Nikole Todorova iz juna 2013. godine da o predloženim

ograničenjima zakona o abortusu neće razgovarati s grupama koje zastupaju prava LGBT osoba, huškački prikazi Nedelje ponosa (2013) i Marša tolerancije (2009, 2013. i 2014) kao prikrivenih Gej parada i saopštenja vezana za promenu Ustava (druga polovina 2013. i druga polovina 2014).

Kad su u oktobru 2012. godine izrečeni stavovi o istopolnom partnerstvu i usvajanju dece, nije bilo nikakvih kampanja niti drugog zastupanja u cilju njihove legalizacije. Jedina aktivnost, koja se samo marginalno doticala toga, bio je neuspešni zahtev Helsinškog komiteta da se preispita Zakon o porodici. U dokumentu poslatom Ustavnom sudu u maju 2012. godine, Komitet je obrazložio da bi istopolne parove trebalo uključiti u zakonsku definiciju „bliskih ličnih odnosa” kako bi odredbe o zaštiti od porodičnog nasilja bile primenljive i na njih. Međutim, protivnici/e istopolnih brakova uopšte nisu pomenuli/e taj zahtev, nego su se ponašali/e kao da je reč o inicijativi za legalizovanje istopolnih brakova.

Posebno problematična – i ne samo za LGBT osobe – bila je izjava ministra rada i socijalne politike Spira Ristovskog. On je rekao da u Makedoniji neće biti gej brakova niti će istopolni parovi moći da usvajaju decu dok god je VMRO-DPMNE na vlasti, jer dete može normalno da se razvije jedino kad ga odgajaju biološki roditelji. Kad je Koalicija objavila saopštenje za medije u kojem ga je kritikovala, Ristovski je zapretio sudskom tužbom. Slično svom kolegi, ministarka unutrašnjih poslova Gordana Jankulovska izjavila je da su heteroseksualni brakovi zasnovani na prirodnim principima i da usvajanje dece od strane istopolnih parova ne vodi ka prosperitetu nacije. Kasnije je postalo jasno da su takve izjave bile priprema za predlog VMRO-DPMNE da se brak ustavno definiše isključivo kao zajednica muškarca i žene. Nažalost, istopolnim brakovima usprotivila se i najveća opoziciona partija SDSM, ne dajući pritom nikakvo objašnjenje (*A1on*, 2012; *E-Vesti*, 2012; E. Š., 2012; Helsinški komitet, 2012, 2013; Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014; Koalicija, 2012b, 12. oktobar; *Makfaks*, 2009; *Press24*, 2014; *Zdravstvo24*, 2013).

Napad na kafić u oktobru 2014. godine bio je kap koja je prelila čašu. Taj događaj je izazvao oštru reakciju predstavnika/ca diplomatskog kora u zemlji. Nedugo posle napada, šef Delegacije EU u Makedoniji, ambasadori/ke članica EU i predstavnik američke ambasade napravili su potez bez presedana – posetili su LGBTI Centar kako bi dali podršku aktivistima/kinjama i podsetili makedonske vlasti da svi/e građani/ke treba da uživaju jednaka prava i zaštitu. Diplomate/kinje su zahtevale i da država, koja dotad nije reagovala na takve događaje, uloži više napora kako bi pronašla i izvela pred sud počiniocice ne samo tog napada nego i onih ranijih.

Pored toga, ovaj čin nasilja naveo je Nacionalnu mrežu da otpočne niz odlučnijih akcija, između ostalog i proteste sa mrtvačkim vrećama ispred zgrade Javnog tužilaštva. Aktivistkinje/i bi nakratko blokirale/i ulaz u zgradu i zahtevale/i da se stane na kraj nekažnjavanju počinitelaca nasilja protiv LGBT osoba. Nažalost, ni te akcije nisu urodile plodom. Poslednji takav protest održan je u januaru 2015. godine. Pošto ništa nije postignuto, a i zbog otkrića da država masovno sprovodi nezakonsku kontrolu putem prisluškivanja i drugih radnji,¹⁹ Mreža je odlučila da privremeno obustavi svoje odvojene proteste i aktivnije se uključi u sve masovnije antivladine demonstracije (A1on, 2015; LGBTI Centar, 2014; Koalicija, 2015, 23. januar; Nacionalna mreža, 2015, mart; Stojanovski, 2014; Vaseva, 2014). O ovim novijim događajima opširnije ću govoriti u završnom delu teksta.

U septembru 2013. godine VMRO-DPMNE je iznela predlog da se brak i vanbračna zajednica ustavno definišu isključivo kao zajednica muškarca i žene. Iako je postojeći Zakon o porodici definisao porodicu na potpuno isti način i samo se vanbračna zajednica muškarca i žene mogla, pod određenim uslovima, kvalifikovati kao brak, vladajuća partija je smatrala da te odredbe treba uneti i u Ustav. U datom objašnjenju eksplicitno je rečeno da bi, s obzirom da je manji broj poslanika/ca

Nacionalna mreža protiv homofobije i transfobije protestira sa mrtvačkim vrećama ispred zgrade Javnog tužilaštva u Skoplju (13. novembar 2014). Autor fotografije: Vančo Džambaski

potreban za izmenu zakona nego za izmenu Ustava, SDSM-u bilo mnogo lakše da, ukoliko dođe na vlast, legalizuje homoseksualne zajednice i usvajanje od strane istopolnih parova. Da bi sprečila takvu „društvenu opasnost“, VMRO-DPMNE je smatrala da se instituti braka i vanbračne zajednice moraju uneti u Ustav. Inicijativa Helsinškog komiteta iz maja 2012. godine opet je lažno prikazana kao zahtev za legalizaciju homoseksualnih brakova.

Po mišljenju pobornika/ca ovih ustavnih promena, opasnost nije pretila samo od SDSM-a i njenih pristalica iz NVO poput Helsinškog komiteta, koji je primao finansijsku pomoć od Fondacije za otvoreno društvo (tj. američkog milijardera Georgea Sorosa),²⁰ već i od EU i njenog, navodno postojećeg, snažnog gej lobija. Na sreću, posle žučne rasprave, tokom koje su neki/e opozicioni/e poslanici/e kritikovali/e i predloženu izmenu i diskriminacioni diskurs njenih zastupnika/ca, nije dobijen dovoljan broj glasova za njeno usvajanje uprkos retorici moralne panike kojom su se služili predlagači/ce (Grupa pratenici, 2013; Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014; Sobranie, 2013a, 2013b, 23. septembar, 24. septembar; Vlada, 2013).

Nepunih godinu dana nakon tog neuspelog pokušaja, za vreme Nedelje ponosa u junu 2014. godine, vlada je objavila da će predlog ustavne definicije braka i vanbračne zajednice ponovo biti na dnevnom redu skupštine. Međutim, ovog puta predlog nisu podnele/i zastupnice/i VMRO-DPMNE, nego je postao deo paketa raznih ustavnih promena koje je vlada predstavila kao nešto što će zemlji doneti nov kvalitet i više standarde (Sobranie, 2015; Vlada, 2014b, 28. jun). To nije bila jedina stvar po kojoj se jun 2014. razlikovao od septembra 2013. godine. Opozicija, predvođena SDSM-om, bojkotovala je skupštinu, što znači da je to zakonodavno telo radilo gotovo bez protivničkih glasova. Ipak, ohrabrujuće je bilo to što je LGBT aktivizam znatno ojačan zahvaljujući osnivanju Mreže.

Sredinom jula 2014. godine skupština je odobrila početak procedure za donošenje ustavnih promena. Izglasani tekst je samo navodio potrebu za ustavnom definicijom braka. Nakon toga vladi je dato deset dana da formuliše nacrt amandmana i podnese ih skupštini. Međutim, krajem avgusta, u toku skupštinske rasprave o nacrtu paketa ustavnih promena, ispostavilo se da je vlada u međuvremenu dodala još jedan član amandmanu o braku. Ubačeni član, o kojem prethodno nije raspravljano u skupštini, definisao je „registrovanu vanbračnu zajednicu ili bilo koji drugi registrovani oblik životnog partnerstva“ kao „životnu zajednicu isključivo jedne žene i jednog muškarca“ (Ministerstvo, 2014, str. 2). Početkom avgusta 2014. godine ministar pravde Adnan Jašari zatražio je mišljenje

Venecijanske komisije o tom paketu izmena.²¹ Kasnije tog meseca, čak pre nego što je Venecijanska komisija dala svoje mišljenje, skupština je usvojila nacrt amandmana, uključujući i onaj o braku i registrovanom partnerstvu, nakon čega su bili predmet tridesetodnevne javne rasprave. Tako su i vlada i skupština bezobzirno prekršile zakonodavnu proceduru tvrdeći da unapređuju državnu upravu.

Taj postupak izazvao je još veći gnev među aktivistima/kinjama posvećenim (LGBT) ljudskim pravima. U svojim analizama i obraćanjima domaćim i stranim medijima, diplomatskom koru u Makedoniji i svojim (međunarodnim) mrežama aktivistkinje/i su naglašavale/i – a to će u oktobru 2014. zaključiti i Venecijanska komisija – da nije neophodno ustavno definisati brak jer Zakon o porodici već sadrži istu odredbu, kao i da se dodati drugi član kosi s odlukama Evropskog suda za ljudska prava. Da bi istakla taj problem i ukazala na razne druge primere jedne te iste homofobične politike koju vodi VMRO-DPMNE, Nacionalna mreža je povezala realno fizičko nasilje protiv LGBT osoba s navodnom simboličnom opasnošću koja pretila heteroseksualnom braku. Moćno pitanje, koje je bilo moto protesta ispred Javnog tužilaštva 22. januara 2015. godine, je glasilo: „Ko je tu ugrožen? Vaš brak ili naši životi?“.

Nije jasno koliko su napori aktivista/kinja za (LGBT) ljudska prava doprineli brisanju drugog člana. Ministar pravde je nagovestio njegovo uklanjanje tek pošto je Venecijanska komisija dostavila svoje mišljenje. To je obrazložio željom vlade da poštuje stav Komisije i nijednom rečju se nije osvrnuo na javnu raspravu i NVO za ljudska prava. Kad je u decembru 2014. godine skupštini dostavljen drugi nacrt paketa izmena, ustavni amandman o braku nije sadržao dotični član.

Prilično neočekivano i na sreću, predložene ustavne promene nisu postale stvarnost u Makedoniji. Kad je krajem januara 2015. godine skupština trebalo da da konačni glas o celom paketu amandmana, sednici nije prisustvovao broj poslanika/ca potreban za tako važnu zakonsku promenu. Kao rezultat borbe za prevlast u DUI i neslaganja u vezi s pitanjem koje su ustavne promene potrebne,²² četiri njena poslanika odlučila su da ne poštuju koalicioni sporazum svog lidera Alija Ahmetija i lidera VMRO-DPMNE Nikole Gruevskog i uzdrže se od glasanja za paket amandmana. Sednica je prekinuta i još nije nastavljena (Duvnjak, 2014; Fondacija i dr., 2014; Koalicija, 2015a; Nacionalna mreža, n.d., 2015a, mart; NOVA, 2015a, 18. januar; S.K.D., 2015; Sobranie, 2015; Venice Commission, 2014; Vlada, 2014a, 2014c, 2014d, jun, jul, decembar).

Promenljivi oblici novije borbe za prava LGBT osoba

Napadi na LGBT osobe, naročito onaj u oktobru 2014, doprineli su povećanju broja i vidljivosti podržavateljki/a LGBT osoba i njihovih prava. Tačnije rečeno, mnoge javne ličnosti i ne-LGBT aktivisti/kinje, koji/e dotad nisu javno izražavali/e empatiju prema LGBT sugrađanima/kama, počeli/e su da menjaju svoje ponašanje, pre svega učestvujući u LGBT protestima Nacionalne mreže. Relativno mala LGBT aktivistička zajednica zdušno je pozdravila taj pomak. Izgleda da je ta zajednica, naročito u početku, bila svesnija povezanosti borbe LGBT osoba s drugim društvenim borbama. Zato su LGBT aktivisti/kinje bili/e spremniji/e za saradnju s drugim interesnim grupama nego obrnuto. Slavčo Dimitrov, programski koordinator Koalicije, ovako je to objasnio:

U ovom trenutku, ključna i dobra mogućnost je to što se konačno može izaći iz uskog identitetskog okvira i s drugim pokretima stvarati saveze otpora. To je izuzetno značajno i već se oseća promena u drugim pokretima... Međutim, glavna teškoća... [je u tome] što oni još nisu svesni tih [LGBT] aspekata, baš kao što su slepi za rodne aspekte. Ali odnedavno ima izvesne šanse. To će ubuduće takođe biti važno pitanje koje se mora otvoriti (intervju s autorkom, 17. mart 2015).

Odluka Nacionalne mreže, donesena početkom 2015. godine, da privremeno dâ manju prednost svojim specifičnim zahtevima za poboljšanje položaja LGBT osoba proistekla je iz činjenice da su njene/i aktivistkinje/i sve više shvatale/i da se ne mogu ostvariti nikakve promene dok se ne promeni odnos političkih snaga. Otuda, umesto da organizuje zasebne proteste, Mreža je fokus prebacila na opšti zahtev da nedemokratska i antidemokratska vlada podnese ostavku i da se krivično gone osobe umešane u nelegalne aktivnosti koje su obelodanili procureli snimci prisluškivanih razgovora. Zato su aktivistkinje/i Mreže ređe razvijale/i zastavu duginih boja i ređe nosile/i parole s pro-LGBT porukama.

Ta odluka donela je neku vrstu Pirove pobede. S jedne strane, ujedinjenje snaga proizvelo je bolje protestne strategije i povećalo vidljivost opšteg nezadovoljstva budući da su aktivisti/kinje Mreže iskusni/e demonstranti/kinje i aktivno su učestvovali/e u raspravama o narednim akcijama. Ali, s druge strane, fokusiranje na zahteve za ostavku i krivično gonjenje donekle je gurnulo u stranu pitanja LGBT

osoba i specifične probleme s kojima se taj deo populacije suočava u Makedoniji. Uznemiruje i to što su i oni/e novinari/ke, urednici/e i aktivisti/kinje, koji/e su inače blagonakloni/e prema LGBT osobama, često birali/e da ne pomenu LGBT osobe prilikom navođenja interesnih grupa koje učestvuju u antivladinim protestima.

Dešavanja u maju i junu 2015. godine ukazuju na to da je Nacionalna mreža u međuvremenu promenila strategiju. Mreža uklapa LGBT pitanja u opšte građanske proteste, ali organizuje i odvojene akcije koje se tiču specifičnih problema LGBT populacije. Na dosad najvećem antivladinom protestu 17. maja 2015. godine neki/e aktivisti/kinje su nosili/e zastave duginih boja i istakli/e tekst „Međunarodni dan protiv homofobije i transfobije – 17. maj”. U protestnom kampu, koji je te večeri postavljen ispred zgrade vlade i koji je tu ostao do 16. jula (kad je Nikola Gruevski pristao da se uspostavi prelazna vlada sa zadatkom da u aprilu 2016. organizuje slobodne izbore), u jednom od šatora, koji je bio ukrašen zastavom duginih boja, smestili/e su se LGBT i drugi/e aktivisti/kinje. Tako otvoreno korišćenje zastava duginih boja znatno je doprinelo vidljivosti LGBT aktivista/kinja i pitanja. Na mnogim fotografijama i novinarskim izveštajima o tom danu prikazane su te zastave, a lider SDSM-a Zoran Zaev je u jednom televizijskom intervjuu s odobravanjem pomenuo učešće LGBT zajednice. Hvaleći protest, čija je koorganizatorica bila njegova partija, kao primer koji je iznad proseka EU, Zaev je dao naslutiti da su SDSM i njene/i saveznice/i istinske/i političke/i partnerke/i EU u Makedoniji:

U odnosu na različitost, angažovali su se mnoga udruženja, NVO, intelektualci itsl. Ni u Evropi nije uobičajeno da se organizuje protest u kojem će Romi, ali i LGBT zajednica, udruženo učestvovati sa svojim zastavama, svi zajedno. Poslali smo veoma moćnu poruku i posebno smo ponosni na to (Infomax.mk, 2015).

Nedelja ponosa u junu 2015. godine najavljena je kao poseban događaj koji će se odigravati izvan protesnog kampa i protestnih šetnji. Neki od događaja, poput Lezbejskog piknika u centralnom gradskom parku i tri predavanja u mobilnoj galeriji, organizovani su na odvojenim lokacijama. Pored toga, Nedelja ponosa se odvijala i na mestima koja su bila usko povezana sa opštim antivladinim protestima: ispred zgrada vlade, državne radio-televizije i Javnog tužilaštva. Tokom tih akcija, koje su opozicioni mediji u dobroj meri propratili, aktivisti/kinje su proglasili/e moratorijum na te institucije i simbolično ih sahranile zbog njihove zloupotrebe moći protiv, između ostalog, LGBT osoba (Geroska, 2015; *Lokalno.mk.*, 2015; *NOVA*, 2015b, 2015c, 2015d, 25. jun, 15. jul, 16. jul; Popovska-Pavlovska, 2015; *Sloboden*

pečat, 2015). Da li će Nacionalna mreža i ubuduće voditi tu politiku dvostrukog koloseka – istovremene bliskosti i distance – ne zavisi samo od njenih rezultata nego i od toga kako će se političke okolnosti u zemlji razvijati, što se u ovom trenutku teško može predvideti.

Zaključak

Otkad je 1996. godine homoseksualnost dekriminalizovana u Makedoniji i zemlja napravila početne korake na putu ka evropskim integracijama, mnogo toga se promenilo. Tokom trinaest godina od osnivanja prve makedonske LGBT organizacije 2002. godine porastao je broj LGBT NVO i njihovih aktivnosti. Neke od tih aktivnosti organizovane su zajedno s drugim organizacijama za ljudska prava – naročito s makedonskim Helsinškim komitetom. Trenutno postoji šest zvaničnih aktivnih organizacija i jedna nezvanična inicijativa. Te organizacije su većinom ujedinjene u Nacionalnu mrežu protiv homofobije i transfobije, ali funkcionišu i kao zasebne jedinice. Nije došlo, međutim, do većeg geografskog razmeštaja NVO. Izuzev jedne, sve su smeštene u glavnom gradu.

Važan, mada, uopšteno govoreći, prilično zlosrećan podsticaj porastu broja LGBT organizacija i aktivnosti daje homofobija koja, počevši od 2008. godine, postaje sve izrazitija i ima podršku države. Homofobična retorika i stavovi vladajućih partija jasno su se ispoljili, na primer, prilikom donošenja antidiskriminacionog zakona koji nije priznao seksualnu orijentaciju kao zabranjenu osnovu diskriminacije, u nespremnosti da se krivično sankcionišu – a kamoli sprečavaju – sve češći primeri govora mržnje i drugih oblika nasilja protiv LGBT osoba i u dva (neuspela) pokušaja da se brak ustavno definiše isključivo kao zajednica žene i muškarca. Zbog takve političke klime, LGBT aktivisti/kinje redovno moraju da prizivaju u pomoć razne međunarodne NVO i (nad)nacionalna tela, uključujući i ona iz EU, kao i da podsećaju makedonske vlasti na uslove koje Makedonija mora da ispuni kao kandidatkinja za članstvo u EU.

Širenje LGBT aktivizma nije jedini pozitivan ishod političkih zbivanja poslednjih sedam godina. Drugi povoljan rezultat je postepeni porast svesti javnih ličnosti i ne-LGBT aktivistkinja/a o važnosti otvorenog izražavanja podrške LGBT osobama i

njihovim ljudskim pravima. Kao posledica toga, porasla je i vidljivost LGBT pitanja. Ta se vidljivost direktno suprotstavlja naporima vlasti da učutkaju LGBT aktivistkinje/e i njihove brige odbace kao neosnovane i štetne za šire društvo.

U periodu od februara do jula 2015. godine Makedonija je bila poprište dotad neviđene pobune protiv vlade. Obelodanjivanje ilegalnog državnog prisluškivanja i drugih oblika zloupotrebe moći podstaklo je mase ljudi da izađu na ulice. Suočeni/e s neophodnošću promene političke moći, mnogi/e LGBT aktivisti/kinje odlučili/e su da učestvuju ne samo u protestima nego i u njihovoj organizaciji. U početku, LGBT pitanja jedva da su i bila artikulisana. Kasnije je to znatno ispravljeno, između ostalog, i organizovanjem Nedelje ponosa 2015. koja se odvijala i na mestima opšteg protesta i izvan njih. S obzirom na sadašnje političke nemire, tek će se videti kakvu će ulogu imati LGBT pitanja i kako će se LGBT aktivistkinje/i pozicionirati u borbi za uspostavljanje vladavine prava u Makedoniji, kao i njenu demokratizaciju i evropeizaciju.

Reference

- A1on (2012, 15. oktobar). SDSM protiv istopolovite brakovi. Preuzeto sa <http://a1on.mk/wordpress/archives/49823>
- A1on (2014, 2. maj). FOTO: Akteri, muzičari i javni ličnosti vo kampanja protiv homofobijata. Preuzeto sa <http://a1on.mk/wordpress/archives/324602>
- A1on (2015, 12. mart). NMHT: Ovaa vlast mora da bide srušena za da zaživeat pravdata i demokratijata. Preuzeto sa <http://a1on.mk/wordpress/archives/463053>
- Amnesty International (2013, 25. april). Macedonia must prevent homophobic attacks. Preuzeto sa <https://www.amnesty.org/en/documents/eur65/002/2013/en/>
- Amnesty International (2014, 28. oktobar). Macedonia: Authorities must fully investigate attack on LGBTI Centre. Preuzeto sa <https://www.amnesty.org/en/documents/eur65/002/2014/en/>
- Andonovski, K. (2015, 18. april). Ima razlika! NOVA. Preuzeto sa <http://novatv.mk/index.php?navig=8&cat=6&vest=21688>
- Antevski, P. (2013, 24. april). Scrobbler. Radio MOF. Podkast preuzet sa <https://www.mixcloud.com/radiomofmusic/scrobbler-s02e21-/>
- Arsovska, A. i Trpčevska, G. (2008). Ženska alijansa. Labris novine, 23, 5.
- BBC Macedonian (2009, 16. novembar). Marš na tolerancijata vo Skopje. Preuzeto sa http://www.bbc.co.uk/macedonian/news/story/2009/11/091116_tolerance_macedonia.shtml
- BBC Macedonian (2010, 1. februar). Makedonija i seksualnata diskriminacija. Preuzeto sa http://www.bbc.co.uk/macedonian/news/story/2010/02/100201_mac_sex.shtml
- Bogoeva, K. (2012, 21. februar). Se otvora švedska LGBT-izložba vo Skopje. Utrinski vesnik. Preuzeto sa <http://www.utrinski.mk/?ItemID=CE1DA2F312A4544BA6010CD683D69BB8>
- Centar za građanski i čovekovi prava (n.d.a). Sekoj ima pravo da pomine. Skopje.
- Centar za građanski i čovekovi prava (n.d.b). Summary of the CCHR activities in the period 2002–2006. Skopje.
- Centar za građanski i čovekovi prava (2004). Izveštaj od prvata nacionalna konferencija za pravata na homoseksualcite vo Republika Makedonija. Skopje: Jankovski, D.
- Centar za istraživanje i kreiranje politiki i Centar za ekonomski razvoj (2012). Izveštaj vo senka za antidiskriminacija. Skopje: Risteska, M., Mickova-Raleva, A., Dimitrijevska, T., Risteska, B., Kadunkova, D., Georgieva, R. i dr.

- Čilimanov, C. (2005, 12. februar). Homoseksualcite si gi baraat svoite prava. *Vreme*, str. 2.
- Čomovski, G. (2010, 7. februar). Vladata nema razbiranje za homoseksualcite? RSE Macedonian. Preuzeto sa <http://www.makdenes.org/content/article/1950352.html>
- Dimeska, F. (2014, 19. decembar). Homofobija pottiknata od državna politika. RSE Macedonian. Preuzeto sa <http://www.makdenes.org/content/article/26752254.html>
- Dimitrov, S., i Kolozova, K. (2012 [2010]). Sexualities in transition: Discourses, power and sexual minorities in transitional Macedonia. U K. Daskalova, C. Hornstein Tomić, K. Kaser i F. Radunović (ur.), *Gendering post-socialist transition: Studies of changing gender perspectives* (str. 153–180). Wien: LIT Verlag.
- D. J. (2003, 29. avgust). Seksualnite malcinstva gi baraat svoite prava. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/default.aspx?pbroj=2239&stID=22211>
- D. J. (2005, 11. februar). Homoseksualcite vo ARM izednačeni so predavnicite. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=2681&stID=48868>
- *Dnevnik* (2004, 19. januar). Trajkovski ima uplav od homoseksualci. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=2356&stID=27930>
- Dodevska, A. (2015, 2. februar). ANALIZĚ: BDI-ja nĚ test – a do t’i mbijetojĚ partia ndrshimet kushtetuese? Portalb. Preuzeto sa <http://portalb.mk/142137-analize-bdi-ja-nest-a-do-ti-mbijetoje-partia-ndryshimet-kushtetuese/>
- Duvnjak, G. (2014, 16. oktobar). Vladata ne ja ignorira Venecijanska [sic] komisija. Utrinski vesnik. Preuzeto sa <http://www.utrinski.mk/default.asp?ItemID=EFF2AE824A54954B96913A025A24B1DF>
- E-Vesti (2012, 18. oktobar). Jankuloska: Samo brakot pomeđu maž i žena e prirodan. Preuzeto sa <http://evesti.mk/2012/10/18/jankuloska-samo-brakot-megu-maz-i-zena-e-prirodan/>
- E. Š. (2012, 12. oktobar). Gej brakovi vo Makedonija nema da ima. *Večer*. Preuzeto sa <http://vecer.mk/makedonija/gej-brakovi-vo-makedonija-nema-da-ima>
- European Commission (2014, oktobar). Progress Report The Former Yugoslav Republic of Macedonia. Preuzeto sa http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf
- Fokus (2015, 22. jun). Soopštenie do mediumi „Nedela na gordosta 2015”. Preuzeto sa <http://fokus.mk/po-tret-pat-k-e-se-organizira-nedela-na-gordosta/>
- Fondacija Otvoreno opštstvo–Makedonija, Helsinški komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija, Koalicija Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici, Makedonski centar za evropsko obrazovanje i LGBTI Centar za podrška (2014, 29. septembar).

Zabeleški, predlozi i sugestii po nacrt amandmanite na Ustavot na Republika Makedonija. Preuzeto sa http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/796/Pismo_do_Vlada_na_RM_Ustavni_izmeni.pdf

- Geroska, E. (2015, 26. jun). LGBT zaednicata mu kaža „Zbogum“ na Zvrlevski. Plusinfo. Preuzeto sa <http://www.plusinfo.mk/vest/31632/lgbt-zaednicata-mu-kaza-zbogum-na-zvrlevski>
- Grupa pratenici. (2013, avgust). Predlog za pristapuvanje kon izmena na Ustavot na Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=7db8bad9-2135-449f-924e-90eebcbe2219&t=pdf>
- Helsinški komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija (2012, 17. maj). Inicijativa za poveduvanje postapka za ocenuvanje na ustavnosta na odredba od zakon. Preuzeto sa http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/76/InicijativadoUstavenSudSemejstvo.pdf
- Helsinški komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija (2013, jun). Godišen izveštaj na Helsinškiot komitet na RM za sostojbite vo oblata na čovekovite prava vo Republika Makedonija vo 2012 godina. Skopje.
- Helsinški komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija – LGBTI Centar za podrška (2014). Influence of the homophobic campaign on LGBTI people in the Republic of Macedonia: chronologic analysis. Skopje: Ananievska, J.
- Helsinški komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija i Centar za čovekovi prava i razrešuvanje konflikti (2002). Granici na slobodata i izborot: homoseksualnosta vo Republika Makedonija. Skopje: Najčevska, M., Mladenović, N., Trajanoski, Ž., Cvetanovska, M., Balazhi, S., Trpčevska, G., ... Jankovski, D.
- Helsinški komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija i Makedonska asocijacija za slobodna seksualna orientacija (2005). Identifikuvanje na LGBT populacijata vo Republika Makedonija - 2004/2005 (rezultati od sprovedena anketa). Skopje.
- Houston, K. (2004, 6. januar). Diplomatic Missteps. National Review. Preuzeto sa <http://www.nationalreview.com/article/209033/diplomatic-missteps-kerri-houston>
- Human Rights Watch (2010, 3. februar). Letter to the Prime Minister of Macedonia. Preuzeto sa <https://www.hrw.org/news/2010/02/03/letter-prime-minister-macedonia>
- Infomax.mk (2015, 22. maj). Zoran Zaev komunitetit krenar LGBT: Zoran Zaev e goro na LGBT zaednicata koja prisustvuvaše na protestot i kampfot! Preuzeto sa <http://infomax.mk/wp/?p=30627>
- Jankovski, D. (2002, 8. jul). Če se istražuvaat homoseksualnite zaednici vo Makedonija. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=1894&stID=4778>
- Jankovski, D. (2003a, 5. avgust). Makedonskite homoseksualci go krenaa glasot. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=2218&stID=21424>

- Jankovski, D. (2003b, 6. avgust). Homoseksualcite mora da ja vodat svojata bitka. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=2219&stID=21453>
- Jankovski, D. (2003c, 3. decembar). Brišenje na kaznite za makedonskite homoseksualci. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/default.aspx?pbroj=2320&stID=26133>
- Jankovski, D. (2004, 19. januar). Koga Trajkovski će se sooči so različnosta? *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=2356&stID=27915>
- Koalicija „Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici“ (2012a, 29. avgust). Otvaranje na izložbata „Nacističkiot teror vrz homoseksualcite od 1933 do 1945 g.“. Preuzeto sa <http://coalition.org.mk/2012/08/otvaranj-e-na-izlozбата-nacističkiot-teror>
- Koalicija „Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici“ (2012b, 12. oktobar). Javna reakcija na izjavata na Ministerot za trud i socijalna politika Spiro Ristovski. Preuzeto sa <http://coalition.org.mk/javna-reakcija-na-izjavata-na-ministerot-za-trud-i-socijalna-politika-spiro-ristovski/>
- Koalicija „Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici“ (2013, 18. jun). Nedela na gordosta vo Skopje. Preuzeto sa <http://www.coalition.org.mk/2013/06/nedela-na-gordosta-vo-skopje/>
- Koalicija „Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici“ (2015a). Godišen izveštaj 2014: Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici. Skopje: Trajanoski, Ž.
- Koalicija „Seksualni i zdravstveni prava na marginaliziranite zaednici“ (2015b, 23. januar). Zagrozeni se našite životi, a ne vašiot brak! Preuzeto sa <http://coalition.org.mk/2015/01/zagrozeni-se-nasite-zivoti-a-ne-vasiot-brak/>
- Koalicija za zaštita i promocija na seksualnite i zdravstvenite prava na marginaliziranite zaednici (2011). Izveštaj za seksualnite i zdravstvenite prava na marginaliziranite zaednici vo Republika Makedonija. Skopje.
- Kuka, M. (2003, 13. septembar). Ne sme protiv homoseksualnosta, no podaleku od mojt dvor. *Utrinski vesnik*. Preuzeto sa <http://star.utrinski.com.mk/?pBroj=1269&stID=4980&pR=18>
- Lambevski, A. (2011). Situating intimate citizenship in Macedonia: Emotional navigation and everyday queer/kvar grounded moralities. U R. Kulpa & J. Mizieleńska (ur.), *De-centring Western sexualities: Central and Eastern European perspectives* (str. 191–216). Farnham: Ashgate.
- LGBTI Centar za podrška. (2014, 31. oktobar). Del od diplomatskiot kor eksplicitno izrazi podrška i pobara efektivnost od vlastite. Preuzeto sa <http://lgbti.mk/Home/Post/9d07e33a-7d92-4e31-8d63-9e52e43e1985#>
- Lokalno.mk (2015, 20. jun). Programa za Nedelata na gordosta vo Makedonija. Preuzeto sa <http://daily.mk/makedonija/programa-nedelata-gordosta>

- Lj. B. (2005, 20. april). Seksualnosta diskriminira 200.000 luđe vo Makedonija. *Dnevnik*. Preuzeto sa <http://star.dnevnik.com.mk/?pBroj=2739&stID=53512>
- Makedonska asocijacija za slobodna seksualna orientacija (2008). Izveštaj 2007. Skopje.
- Makedonski centar za međunarodna sorabotka (2009, 21. jun). Se osnovaše sojuzot Makedonija bez diskriminacija. Preuzeto sa <http://www.mcms.org.mk/mk/vesti-i-javnost/vesti/677-se-osnovase-sojuz>
- Makfaks (2009, 15. novembar). Odbeležan Međunarodniot den na tolerancijata. Preuzeto sa <http://makfax.com.mk/makedonija/zivot/212314>
- Mančevska, M. (2004, 2. jun). Voena uniforma i za homoseksualcite! Nova Makedonija, str. nepoznata.
- MIA (2009, 9. februar). Debata „Pozicijata na relevantnite činiteli vo odnos na diskriminacijata vrz osnova na seksualnata orientacija“. IDIVIDI. Preuzeto sa <http://www.idividi.com.mk/vesti/makedonija/503782/>
- MIA (2015, 14. mart). Grant od 4 milioni evra za HIV/SIDA, tuberkuloza i malarija. eMagazin. Preuzeto sa <http://emagazin.mk/vesti/vest/6994>
- Mihajlov, A. (2014, 22. februar). Zasiluvanje na frontot protiv homofobijata i transfobijata. RSE Macedonian. Preuzeto sa <http://www.makdenes.org/content/article/25271956.html>
- Milevska, T. (2010, 5. februar). Nema ne sakam, zašto inaku sleduva tužba! DW Macedonian. Preuzeto sa <http://dw.com/p/LtJt>
- Ministerstvo za pravda na R. Makedonija (2014, jul). Draft Amendments (XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII and XXXIX) to the Constitution. Preuzeto sa <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF%282014%29030-e>
- M. K. (2003, 1. decembar). Homoseksualnosta e sè ušte bauč vo Makedonija. Utrinski vesnik. Preuzeto sa <http://star.utrinski.com.mk/?pBroj=1336&stID=11387&pR=3>
- Nacionalna mreža za borba protiv homofobijata i transfobijata (n.d.). Information and call for reaction on current [sic] constitutional changes in the Republic of Macedonia.
- Nacionalna mreža za borba protiv homofobijata i transfobijata. (2015a, mart). Izveštaj 2014. Skopje.
- Nacionalna mreža za borba protiv homofobijata i transfobijata (2015b, 28. april). Delata od omraza ne možat da bidat samo narušuvanje na javen red i mir. A1on. Preuzeto sa <http://a1on.mk/wordpress/archives/483536>
- NOVA (2015a, 18. januar). LGBTI MREŽA: Amandmanot XXXIII go menuva ustavniot poredok na državata). Preuzeto sa <http://novatv.mk/index.php?navig=8&vest=19543&cat=2>

- NOVA (2015b, 25. jun). LGBTI: Proglasuvame moratorium na vlada, Gruevski da si podnese ostavka. Preuzeto sa <http://novatv.mk/index.php?navig=8&cat=2&vest=23136>
- NOVA (2015c, 15. jul). VIDEO: Gruevski ja potvrdi ostavkata i preodnata vlada. Preuzeto sa <http://novatv.mk/index.php?navig=8&vest=23478&cat=2>
- NOVA (2015d, 16. jul). 60 dena „Nikola odi si“, kaupt-simbol će im bodi vo oči [sic] na narednite vladi. Preuzeto sa <http://novatv.mk/index.php?navig=8&cat=2&vest=23509>
- N.S. (2005, 1. decembar). I homoseksualci na rabota vo ARM. Vest. Preuzeto sa <http://star.vest.com.mk/default.asp?id=108328&idg=6&idb=1631&rubrika=Makedonija>
- Pocevska, E. (2003, 15. avgust). Soočuvanje so različnosti. Aktual, str. nepoznata.
- Popovska-Pavlovska, N. (2015, 27. jun). LGBT mrežata ja „pogreba“ i MRTV. Telma. Preuzeto sa <http://telma.com.mk/vesti/lgbt-mrezhata-ja-pogreba-i-mrtv>
- Press24 (2014, 16. novembar). FOTO: Slaba posetenost na denešnata gej parada vo Skopje. Preuzeto sa <http://www.press24.mk/node/128914>
- Radio MOF (2014, 17. februar). Formirana Nacionalnata mreža za borba protiv homofobijata i transfobijata. Preuzeto sa <http://www.radiomof.mk/formirana-natsionalnata-mrezha-za-borba-protiv-homofobijata-i-transfobijata/>
- Schuurman, M. (2012, 23. oktobar). LGBT rights speaking points. Preuzeto sa <http://macedonia.nlembassy.org/appendices/speeches/lgbti-support-centre.html>
- S.K.D. (2015, 23. januar). Vladata so Ustav pottiknuva homofobija. Vest. Preuzeto sa <http://www.vest.mk/?ItemID=A7633AC221F58A4E91267B2B4068896E>
- Sloboden pečat (2015, 18. maj), str. 1 (naslovna strana).
- Služben vesnik na Republika Makedonija. (62/2002). Zakon za služba vo Armijata na Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/727E198305A68449AAD03F72CEE999BC.pdf>
- Služben vesnik na Republika Makedonija. (62/2005). Zakon za rabotnite odnosi. Preuzeto sa <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/C3EEBC67584D5946B6C8B4101327E77A.pdf>
- Služben vesnik na Republika Makedonija. (112/2005). Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za služba vo Armijata na Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/A32134586ACC904A9B7A237751DBFD16.pdf>
- Služben vesnik na Republika Makedonija. (157/2008). Zakon za semejstvoto. Preuzeto sa <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/091BA928F6F300488A8B4161285B946B.pdf>

- Služben vesnik na Socijalistička Republika Makedonija. (25/1977). Krivičen zakon na Socijalistička Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/5B14302A444C45DA848F1F21C9E34933.pdf>
- Sobranie na R. Makedonija (2013a, 23. septembar). Stenogram od sednica br. 72. Preuzeto sa <http://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=b9d62060-7615-4a3c-9868-e80a3d4c117&t=pdf>
- Sobranie na R. Makedonija (2013b, 24. septembar). Stenogram od sednica br. 72. Preuzeto sa <http://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=1521e646-37af-4a78-b846-e9bf3e93c886&t=pdf>
- Sobranie na R. Makedonija (2015, 20. januar). Stenografski beleški od 30-tata sednica. Preuzeto sa <http://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=05d3ebf0-7848-4d31-bee3-68b2b6cd96a9&t=pdf>
- Stojančevska, V. (2010, 9. april). SDSM go napušti glasanjeto za asekualniot zakon. Vreme, str. nepoznata.
- Stojančov, S. (2014, 16. novembar). VIDEO: Marš na tolerancija so vperen prst kon vladata. RSE Macedonian. Preuzeto sa <http://www.makdenes.org/content/article/26694602.html>
- Stojanovski, F. (2014, 22. decembar). Hate Crimes on LGBTI People in Macedonia Spark „Body Bag” Protests. Global Voices. Preuzeto sa <https://globalvoicesonline.org/2014/12/22/hate-crimes-on-lgbti-people-in-macedonia-spark-body-bag-protests/>
- Stubbs, P. (2013). Flex actors and philanthropy in (post-)conflict arenas: Soros’ Open Society Foundations in the post-Yugoslav space. Croatian Political Science Review, 50, 114–138.
- Unkovska, S. (2015, 29. januar). Zaglavija ustavnite izmeni. 24 Vesti. Preuzeto sa <http://24vesti.mk/zaglavija-ustavnite-izmeni>
- Ustaven sud na Republika Makedonija (2004, 29. decembar). Rešenje. FEF. Preuzeto sa <http://fef.mk/mk/read.asp?cnd=208>
- Utrinski vesnik (2004, 20. januar). Trajkovski gi navredi homoseksualcite. Preuzeto sa <http://star.utrinski.com.mk/?pBroj=1375&stID=5776&pR=3>
- Vaseva, M. (2014, 30. oktobar). Ambasadorite pobaraa Vladata da gi štiti site građani, a ne samo svoje glasači. Plusinfo. Preuzeto sa <http://plusinfo.mk/vest/2112/ambasadorite-pobaraa-vladata-da-gi-shtiti-si>
- Venice Commission (2014, 13. oktobar). Opinion on the seven amendments to the Constitution of „The Former Yugoslav Republic of Macedonia”. Preuzeto sa <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282014%29026-e>

- Vlada na Republika Makedonija (2013, 27. avgust). Mislenje po Predlogot za pristapuvanje kon izmena na Ustavot na Republika Makedonija, podnesen od grupa pratenici. Preuzeto sa <http://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=3b02cc48-7f5d-4420-aa4f-a66655aa2d20&t=pdf>
- Vlada na Republika Makedonija (2014a, jun). Predlog za pristapuvanje kon izmena na Ustavot na Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://www.sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=59f034a9-fb5f-442e-9435-6ec731ae0314&t=pdf>
- Vlada na Republika Makedonija (2014b, 28. jun). Gruevski: Inicijativata [sic] za izmena na Ustavot će znači nov kvalitet i poviški standardi. Preuzeto sa <http://vlada.mk/node/9046>
- Vlada na Republika Makedonija (2014c, jul). Tekst na nacrtot na amandmanite XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII i XXXIX na Ustavot na Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://www.sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=b3446081-0703-4af8-85c6-74476ff0dfcc&t=pdf>
- Vlada na Republika Makedonija (2014d, decembar). Tekst na predlog-amandmanite XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX i XL na Ustavot na Republika Makedonija. Preuzeto sa <http://www.sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=ba7d5628-12e0-42df-bcf7-1727b9185631&t=pdf>
- Vrangalova, S. (2006). Misterijata na seksualnata orientacija. Sovremeni koncepti i makedonski perspektivi. Skopje: EGAL.
- Zdravstvo24 (2013, 6. jun). Todorov: Ne prifaćam stavovi za abortus na LGBT zaednicata. Preuzeto sa <http://zdravstvo24.mk/2013/06/06/todorov-ne-prifakam-stavovi-za-abortus-na-lgbt-zaednicata/>
- Ž.Đ. (2005, mart). „MASSO” vo zaštita na pravata na homoseksualcite. Građanski svet. Preuzeto sa <http://www.gragjanskisvet.org.mk/defaultfe48.html?ItemID=FA0894D24>

Napomene

1 Tekst je završen u julu 2015. godine.

2 Član 101.2, Krivičen zakonik na Socijalistička Republika Makedonija (Služben vesnik, 25/1977).

3 Izveštaj *Granici* (Helsinški komitet i Centar za čovekovi prava, 2002) pogrešno navodi mart 2001. i mart 2002. godine kao vremenske odrednice ustanovljenja te organizacije.

4 SEE Q mreža (Jugoistočnoevropska kvir mreža), koja se u međuvremenu raspala, osnovana je u septembru 2003. godine. Okupljala je kvir aktiviste/kinje i NVO iz post-jugoslovenskog regiona i bavila se promocijom i zaštitom ljudskih prava LGBTIQ osoba. Vidi www.queer.ba/seeq.

5 Na posteru je prikazana malo izmenjena verzija fotografije sa izložbe „Ecce Homo” švedske fotografkinje Elisabeth Ohlson Wallin.

6 <http://egal.org.mk/default.aspx?pArtID=1>

7 Iako se festival, koji je prvi put organizovan u oktobru 2004. godine, odvija u javnom prostoru i dostupan je svima, ciljana publika su LGBT osobe i njihovi/e podržavatelji/ke. Nikakve specijalne mere bezbednosti se ne preduzimaju, ali u cilju stvaranja sigurnog prostora, organizatori/ce veoma malo reklamiraju festival.

8 Ovo je jedini zakon koji ne govori o „seksualnoj orijentaciji”, nego o „polnom usmerenju”. LGBT aktivisti/kinje se protive upotrebi potonjeg termina zato što smatraju da se odnosi samo na seksualni čin, a ne i na druge aspekte seksualnosti (Dimitrov i Kolozova, 2012 [2010]; Helsinški komitet – LGBTI Centar, 2014).

9 U ovom zakonu seksualna orijentacija se pominje samo u kontekstu usvajanja dece koja su žrtve trgovine ljudima. Relevantna odredba obezbeđuje pomoć države bez obzira na seksualnu orijentaciju deteta.

10 Najveći udeo u političkoj moći u Makedoniji imaju dve glavne etničke zajednice: makedonska (koja je, uopšteno govoreći, brojno i politički dominantna) i albanska. Ta podela moći proističe iz etničkog sastava Makedonije, formiranja prvenstveno etničkih političkih partija i proporcionalnog izbornog sistema. Otuda je od 1991. godine svaku vladu činila koalicija pobedničke makedonske i pobedničke albanske partije.

11 <http://coalition.org.mk/za-nas/>

12 <http://www.womensalliance.mk/mk/za-nas>

13 <http://www.sakam.info/>

14 <http://lgbtunited.org/en/lgbt-united/>

15 <http://lgbti.mk/AboutUs/AboutTheCentre>

16 Ti slučaji su: napad na aktiviste/kinje neposredno pre Marša tolerancije u novembru 2012, napadi na LGBTI Centar u decembru 2012, martu 2013, junu 2013 (za vreme Nedelje ponosa) i julu 2013, napad na aktivistkinje/e u Bitolju za vreme kampanje za prava LGBT osoba koju su u aprilu 2013. organizovali Koalicija i LGBT United (jedini napad izvan Skoplja), napadi u junu i julu 2013. na kuću jednog glumca nakon njegovog autanja, napad na prepuni kafić za vreme proslave druge godišnjice LGBTI Centra u oktobru 2014. i napad na LGBT aktivistu u aprilu 2015.

17 <http://www.s-front.org/10471072-108510721089.html>

18 <http://lgbti.mk/Community/Lesbian>

19 U februaru 2015. godine lider SDSM-a Zoran Zaev otpočeo je objavljivanje tzv. „bombi“, to jest ilegalno snimljenih telefonskih razgovora političara/ki, novinara/ki, aktivista/kinja NVO i stranih diplomata/kinja. Ti snimci, koje je uradila državna obavestajna služba, a SDSM-u predao nepoznat izvor, obelodanili su masovnu zloupotrebu vlasti i upotrebu antidemokratskih praksi od strane vladajućih partija, a naročito VMRO-DPMNE: na primer, lažiranje i sabotiranje izbornog procesa, ucenjivanje, korupcija i reket, upotreba fizičke sile protiv političkih protivnika/ca i obimnu kontrolu sudstva i medija. Izveštaj iz juna 2015. godine ekspertske grupe, koju je Evropska komisija ovlastila da ispita ove zloupotrebe, dostupan je na http://ec.europa.eu/enlargement/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf.

20 Makedonski primer delegitimizacije kritičkih glasova nije jedini. Stubbs (2013) navodi da su 90-ih godina 20. veka vlasti u Hrvatskoj i Srbiji na sličan način opisivale primaoc/e/teljke finansijske podrške Fondacije za otvoreno društvo kao izdajnike/ce i špijune/ke plaćene iz inostranstva, to jest kao državne neprijatelje/ice.

21 Venecijanska komisija, tj. Evropska komisija za demokratiju putem prava, savetodavna je telo koje se bavi ustavnim pitanjima u Savetu Evrope. Njena uloga je „**obežbeđivanje pravnih saveta**“ državama članicama, i, posebno, pružanje pomoći državama koje nastoje da svoje pravne i institucionalne strukture usklade s evropskim standardima i međunarodnim iskustvom u oblasti demokratije, ljudskih prava i vladavine prava“ (naglasak u originalu). Preuzeto sa http://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation

22 Disidenti unutar DUI su smatrali da su neophodne samo promene koje se tiču predsedničkih izbora, kako bi albanski glasovi dobili veću težinu u određivanju izbornog rezultata (Dodevska, 2015; Unkovska, 2015).